

Kun historiasota oli ohi ja kirjailija istui tukevasti kansakunnan kaapin päällä, hän ei enää muistanut miten tosissaan hän aikanaan oli historiansa kanssa ja kuvasi itseään yhä selkeämmin taiteilijana. Historian tutkimisen Linna oli valmis jättämään ”ammattimiehille”.³² Tämä oli luonnollista ja viisasta, koska historiantutkimuksen laajentuessa ja monipuolistuessa Linnan näkökulma alkoi näyttää yhä selvemmin siltä mitä se oli: ”Pentinkulman totuudelta”. Tutkijatkin ovat ottaneet nyttemmin tavaksi sanoa, että Pohjantähti on jo menettänyt merkityksensä historiana, ja elää nyt omilla jaloillaan, vaikuttavana yleisinhimillisenä kirjallisuutena. Yhtä hyvin voi käydä toisinpäin. Kun tapahtumat etäännyvät, Pohjantähti jääkin elämään nimenomaan dokumenttina ajasta, jota kukaan ei enää itse muista. Se elää historiana riippumatta siitä mitä akateeminen tutkimus tahollaan tekee. Linna itse viittasi todellisuuden hahmottamiseen sattuvasti: ”Pelkkä satu voi vertauskuvana kertoa meille paljon todellisuudesta, kun taas moni historiallinen romaani (tai tutkimus? – PH) ei ole paljon muuta kuin sarja havaintoja huonossa ja mitään sanomattomassa järjestyksessä”.³³

32. 'Historiallisen romaanin realismista', *Kootut teokset VI*, 523–524. Kirjoitettu 1980.

33. 'Kirjallisuus todellisuuden hahmottajana', *Kootut teokset VI*, 425. Kirjoitettu 1974.

TIINA KINNUNEN

”Kun lottaharmaata häväistään”

Näkökulmia Sissiluutnantti-debattiin

Fil. tri. Tiina Kinnunen tarkastelee artikkelissaan kiivasta keskustelua, jota käytiin Paa-vo Rintalan vuonna 1963 ilmestyneestä, Otavan julkaisemasta romaanista Sissiluutnantti. Proosaa rinta- ja kurkkuäänille.¹

■ Keskustelu leimahti *Sissiluutnantti*-romaanin lottakuvasta. Teoksen lotat eivät yksinomaan maanneet rintamalla olleiden miesten kanssa, vaan he olivat usein aloitteentekijöinä seksuaalisessa kanssakäymisessä. Jos Sissiluutnantti-debatissa olisi ollut kysymys yksinomaan rintamalottien moraalista, kirjasotaa olisi epäilemättä käyty keveämmin aseina kuin nyt tapahtui. Romaani ilmestyi kuitenkin tilanteessa, jossa sodat käyneen ja sitä nuoremman sukupolven käsitykset muun muassa isänmaallisuudesta, seksuaalisuudesta ja uskonnosta alkoivat olla törmäyskurssilla ja jossa taisteltiin kulttuurisesta määrittelyvallasta kansallisiksi ymmärrettyihin arvoihin. 1960-luvulla syntyneenä en jaa 1960-luvun radikaalien kokemusta sotasukupolven kulttuurisen hegemonian haastamisesta.² Luen Sissiluutnanttia ja siitä syntynyttä debattia lottien historiasta kiinnostuneena naishistorioitsijana.³ Kirjasodasta on luettavissa sukupolvikonfliktin ohella sukupuolipoliittinen jännite.

Lotta Svärd -järjestö lakkautettiin valtioneuvoston päätöksellä marraskuussa 1944. Valvontakomissio vaati järjestön lakkauttamista osana välirauhansopimuksen täytäntöönpanoa.⁴ Lakkauttaminen aiheutti lotissa hämmennystä, surua, pelkoa ja myös suuttumusta. Lottia oli lakkauttamishetkellä, pikkulotat mukaan lukien, noin 230 000. He kokivat kuuluneensa isänmaalliseen huoltajärjestöön eivätkä mieltäneet itseään poliittisiksi toimijoiksi.⁵ Poliittisten voima-

suhteiden muutos sotien jälkeen herätti lotissa pelkoa ja epävarmuutta, mistä kertoo esimerkiksi se, että he polttivat ja piilottivat henkilötietoja sisältäneitä arkistojaan. Toimintavapauden saaneet kommunistit etsivät ja löysivät merkkejä lottien toiminnan jatkumisesta mitä erilaisimmissa muodoissa.⁶ Ääriivasemmisto määritteli lotat fasisteiksi, eivätkä nämä kyenneet ja/tai halunneet sotien jälkeisessä, poliittisesti tulenarassa tilanteessa vastata tähän syytökseen.

1950-luvulla sotien jälkeiseen lottakuvaan tuli uusi ulottuvuus. Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* loi perustan lottien seksuaalisoinnille – lottia alettiin kuvata ennen kaikkea upseereista kiinnostuneina viihdytysjoukkoina. Lotta Raili Kotilainen, Linnan ainoa nimeltä mainitsema lotta, oli lähtenyt sotaan toiveenaan saada itselleen aviomies. Toisin kuitenkin kävi; ”Raili Kotilainen ei ollut tällä retkellä saanut miestä, mutta sen seikan korvasi se seikka, että hän oli saanut miehiä.”⁷ Muutamat omaelämäkerralliset lottaromaanit tai muut sotaromaanit, joissa lotista piirrettiin moniulotteisempaa kuvaa, eivät onnistuneet kyseenalaistamaan Linnan luomaa kirjallista lottakuvaa.⁸

Paavo Rintalan Sissiluutnantti on kertomus kaukopartiomiehistä, ennen muuta sisiryhmän johtajasta, luutnantti Erkki Takalasta, joka oli siviilissä teologian ylioppilas. Teoksessa on vahva uskonnollinen ja sivilisaatiokriittinen pohjavire. Se on tekijänsä tulkinta sodan vaikutuksesta ihmiseen: ihmisyyys kaventuu, tai pikemminkin katoaa, tappamiseksi ja paritteluksi. Romaanin sotilaspastoreissa henkilöityy, kuinka kirkko legitimoisi sodankäynnin. Vain yksi pappi on poikkeus, ja hänen tarkoituksettoman kuolemansa kautta Rintala kritisoi vallalla olutta sankarikuolema-ajattelua.⁹

Sissiluutnantin lottakuvassa on yhtymäkohtia Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa* sekä Olavi Paavolaisen *Synkässä yksinpuhelussa* esiintyvään lottatyyppiin.¹⁰ Kirjan lotat ovat kaupunkilaissivistyneistön naisia, jotka sota on ”vieraannuttanut naisen olemuksesta”.¹¹ Sissiluutnantissa, aivan kuten *Tuntemattomassa sotilaassakin*, lotat suhtautuvat tavallisiin sotamiehiin torjuvasti, koska heidän toiveensa ovat virittyneet kor-

keammalle, upseereihin. Rintala kuvaa lotat ”kiimaisina narttuina”, joiden käsissä

1. Artikkelini perustuu Otavan arkistossa sijaitsevaan sanoma- ja aikakauslehtiaineistoon. Aineisto käsittää lähinnä vuoden 1963 kirjoittelua. – Valma Kivitiien lottia käsittelevä artikkeli ”Kun lottaharmaata häväistään” julkaistiin *Hopeapeilissä* 11/1963, 73–79.

2. Kutsun sodat käynnittyä sukupolvea sotasukupolveksi. Vrt. Eeva Peltonen (1993) ”Naisten viime sodat vuosikymmenten takaa”, teoksessa Riikka Raitis & Elina Haavio-Mannila (toim.) *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*, Juva: WSOY, 348–394. Sukupolvikonfliktista 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa ks. Marja Tuominen (1991) *Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia. Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa*, Keuruu: Otava. Kutsun Sissiluutnantti-debattiin osallistunutta, pääosin sodat käymätöntä sukupolvea radikaalisukupolveksi. Radikaalit haastoivat vanhempiensa sukupolven arvot ja toimintamallit sekä aatteen että käytännön tasolla.

3. Artikkelini on osa laajempaa tutkimusta, jossa tarkastelen Lotta Svärd -järjestön lakkauttamista vuonna 1944, lottakuvia sotien jälkeisessä Suomessa, lottien uusia rooleja hyvinvointivaltion rakentamisessa sekä eräänlaista lottarenessanssia 1990-luvulla. Tutkimukseni on osa Suomen Lottaperinnetin käynnistämää Lottien Suomi -tutkimusprojektia.

4. Väli rauhansopimuksen 21. artiklassa Suomi sitoutui lakkauttamaan sen alueella toimineet ”hitleriläismieliset (fascisminluontoiset)” poliittiset, sotilaalliset ja sotilaallisuontoiset sekä muut YK:tä ja Neuvostoliittoa kohtaan vihamielistä propagandaa harjoittaneet järjestöt. Ks. Mikko Uola (1999) *Suomi sitoutuu lakkauttamaan... Järjestöjen lakkauttaminen vuoden 1944 väli rauhansopimuksen 21. artiklan perusteella*, Historiallisia tutkimuksia 205, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

5. Epäpoliittisuudelle rakentunut itseymmärrys on luettavissa esimerkiksi muistelmia-aineistosta. Ks. myös Taina Anttalainen (1995) *Sota-aatteen naiset – Lotta Svärd -yhdistyksen ideologia 1921–1930*, julkaisematon poliittisen historian pro gradu, Helsingin yliopisto, 50.

6. Ks. esim. Tiina Kinnunen (2000), *Lotta Svärd, Valpo ja selvitysmiehet*, julkaisematon esitelmä, Lottien Suomi -historiaprojektin seminaari Tuusulan Syvärannassa 7.10.2000.

7. Väinö Linna (2000) *Sotaromaani. Tuntemattoman sotilaan käsikirjoitus*, Juva: WSOY, 472.

8. Ks. esim. Tuulikki Raja (1956) *Rintamalotta muistele*, Keuruu: Otava; Jussi Talvi (1954) *Ystäviä ja vihollisia*, Kirjayhtymä; Irja Virtanen (1956) *Kenttäharmaita naisia*, Helsinki: Tammi.

9. *Sissiluutnantin* tulkinnasta ks. Pekka Tarkka (1966) *Paavo Rintalan saarna ja seurakunta. Kirjallisuussosiologinen kuvaus Paavo Rintalan tuotannosta, suomalaisen kirjasanon rintamista ja kirjallisuuden asemasta kulttuurin murroksessa*. Helsinki: Otava, 47–68. Ks. myös Juhani Niemi (1988) *Viime sotien kirjat*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 475, Savonlinna: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 155.

10. Niemi (1988) 155. *Synkän yksinpuhelun, Tuntemattoman sotilaan ja Sissiluutnantin lottakuvasta* ks. Tuula Ojala (1993) *Lottakuvat kirjallisuudessa – lottien vaikenemisen lähteillä*, julkaisematon sosiologian pro gradu, Helsingin yliopisto.

11. Tarkka (1966) 57.

ammattitappaja on voimaton. ”Hän (nuori professorintytär) nousi päälleni kuuntelematta tai kuulematta enää, kajosi minuun ja aloitti parittelun. Minusta tuntui kuin minua olisi rätkitty märällä pinnasta jäätyneellä rukkasella päin silmiä – – Toivottavasti hän saisi tarpeekseen tältä illalta. Siinäkin minä erehdyin: hän lannisti minut kokonaan: kun minä aloin väsyä, hän tunki toisen rintansa suuhuni ja alkoi hiertää itseään minussa.” Seuraavana päivänä Takala pyytää anteeksi tapahtunutta. Nuori lotta oikaisi häntä: ”Minähän sen tein, etkä sinä.”¹²

Dokumentaarisena lottakuvauksena Sissiluutnantti on perin puutteellinen. Lottien moninaiseen työhön rintamalla Rintala ei viittaa sanallakaan. Jäsenistö ei myöskään koostunut yksinomaan kaupunkilaissivistyneistöön lukeutuneista naisista. Teos herättää tietenkin sinänsä kiintoisan kysymyksen sukupuolten välisten suhteiden pelisäännöistä rintamaoloissa. Tutkimuksessa on – Linnan ja Rintalan provosoimana – selvitetty lottien siveellisyysrikkomuksia, ja valtaosan on todettu käyttäytyneen nuhteettomasti.¹³

Rintalan tarkoitus ei kuitenkaan ollut sodan dokumentaarinen tallentaminen. Hän totesi olevansa vakuuttunut, että suurin osa niin lotista kuin sotilaistakin käyttäytyi poikkeustilanteissakin nuhteettomasti.¹⁴ Kirjailijan lähtökohta oli toisaalla; teoksessa sota ”irtoaa historiallisista kehyksistään ajattomaksi moraliteetiksi ja vertauskuvaksi sodan mielettömyydestä”.¹⁵

Kirjasodan rintamalinjat ja tapahtumien kulku

Sissiluutnantti ilmestyi kirjakauppoihin syyskuun alussa 1963. Aluksi teosta arvioitiin kirja-arvosteluissa, joissa ei läheskään kaikissa puututtu lottakuvaukseen. Niissä kiittävissä arvioissa, joissa lottakuvaus huomioitiin, sitä luettiin osana kirjailijan sodanvastaista sanomaa. Vähemmän kiittävissä viitattiin, jos ei lottien häpäisyyn niin järjestönä kuin yksilöinäkin, niin ainakin lottakuvan puutteellisuuteen. Rintalaa luonnehdittiin niin vasemmalla kuin oikealla myyttien repijäksi ja patsaiden kaatajaksi, mutta kun vasemmistolehdistä tätä pidettiin tervetulleena idealismina, oikeistoleh-

dissä se leimattiin sensaatiohakuisuudeksi.¹⁶

Laajempi polemiikki, joka keskittyi Sissiluutnantin välittämään kuvaan rintamalla toimineista lotista, alkoi porvarillisen *Yhteis-hyvän* päätoimittajan Seppo Simosen hyökäyksestä Rintalaa ja teoksen kustantajaa Otavaa vastaan syyskuun lopulla. Simonen kritisoi kustantajaa, joka salli taiteellisuuden nimissä julkaista lottia häpäisevää pornografista kirjallisuutta. Seuraavan päivän *Kauppalahden* pääkirjoituksessa kysyttiin, missä viipty lottien patsas. Sissiluutnantti-polemiikka käsiteltiin päivälehdissä vuonna 1963 yhteensä 10 pääkirjoituksessa. Niiden lisäksi asiaa puitiin 84 pakinnassa, tasan eri puolueiden lehdissä. Yleisönosastokirjoituksia julkaistiin yhteensä 85, ylivoimaisesti eniten kokoomuslehdissä, ja ne olivat kaikki Rintalaa vastaan. Sissiluutnantti herätti keskustelua myös aikakauslehdistössä.¹⁷

Sissiluutnantista mielipiteensä julkisesti esittäneet lotat¹⁸ esiintyivät pääasiassa yleisönosastoissa, ennen muuta *Uudessa Suomessa*. He kokivat tullessa häväistyiksi. *Suomen Kuvalehti* antoi lokakuussa lotille puheenvuoron artikkelissa Lottien vastaisu. Lottien sanottiin vastaavan nuoremman kirjailijapolven iskuun ”jälleen työllä” eli kertomalla työstään sodan aikana.¹⁹ Keskustelussa tuli esiin lottien voimattomuus: koska Lotta Svärd -järjestö oli lakkautettu, lotilla ei ollut tukenaan järjestöä, joka olisi voinut vastata ”jäsenistöönensä kohdistettuihin syytöksiin”. Vaikeneminen oli lottien vastaus ”nykypäivän sotasankareille”.²⁰

Lottia puolustavana puheenvuorona voidaan pitää myös vuonna 1964 ilmestynyttä teosta *Suomen lotta*, jonka Airi ja Rafael Koskimies laativat Lotta Svärdin historiatoimikunnan pyynnöstä. Toimikunnan taustalla oli Suomen Naisten Huoltosäätiö, joka perustettiin hieman ennen lottajärjestön lakkauttamista ja jota voidaan pitää Lotta Svärdin henkisenä ja taloudellisen perillisenä. Teos oli ensimmäinen sotien jälkeen ilmestynyt kattava esitys Lotta Svärdistä. Tekijät rakensivat kuvaa lotista isänmaalleen ”aito naisellisen” käytännön työn kautta omistautuneina naisina. Lottien siveellisyyteen viitattiin vain ohimennen: ”oikeaa”, so. ”puh-

”Sellaisia tyyppejä ei rintamalla kertakaikkiaan ollut. Eikä kukaan tullut sinne itsensä tarjoamisen tarkoituksessa.”²⁷

Hairahdukset pantiin erityisesti sota-aikana järjestöön liittyneiden lottien tiliin, koska näiden ei uskottu olleen niin lottahengen elähdyttämiä kuin ennen sotaa järjestöön liittyneiden. Lotat muistuttivat myös siitä, että lotasta tuli sodan aikana yleisnimitys kaikille rintamalla olleille naisille. Marjatta Kahiluoto muisteli, että lähinnä työvelvollisuuslain perusteella rintamalla lähetettyjen naisten joukossa saattoi olla ”hyvinkin hämäräperäisiä aineksia”.²⁸

Armeijakin puuttui kenraalien arvovalalla keskusteluun. Tampereella lokakuun lopulla pidetyssä maanpuolustusjuhlassa puhuneen everstiluutnantti Yrjö Vasaman mukaan oli suorastaan rikosluonteista, että oli mahdollista julkaista kirjallisuutta, jossa annettiin tahallisesti väärä kuva rintamalla toimineista naisista. Vasama kannusti luomaan ”talkoo- ja maaottelumarssin hengessä” isänmaallista yhteishenkeä Rintalan kaltaisia ”kirjallisia räpäijöitä” vastaan.²⁹ Marraskuussa joukko maanpuolustusjärjestöjä vetosi ”tosiasioita tunteviin kansalaisiin”. Julkilausumassaan ne korostivat sotien aikana maanpuolustustehtävissä toimineiden naisten osuutta itsenäisyyden puolustamisessa.³⁰ Myös yksittäiset rintamamiehet ilmaisivat kunnioitustaan ja kiittollisuuttaan lottien työtä kohtaan.

Tampereen maanpuolustusjuhlan aikoihin joukko evp kenraaleja laati yhteisellä lounaalla Helsingissä julkilausuman, jossa he paheksuivat arvossapidetyksi luonnehtimansa kustantajan toimintaa. Julkilausuma toimitettiin paitsi Otavalle myös tiedotusvälineille. Sissiluutnantin erät kohdat olivat kenraalien mukaan ”omiaan antamaan lukijalle sen käsityksen, että aikoinaan lottina toimineet naiset olisivat yleensä olleet moraalisesti tuomittavia, halveksittavia ihmisiä”. Todellisuudessa lottia oli luonnehtinut ”isänmaanrakkaus ja uhrimieli”.³¹

Kustantaja torjui evp kenraalien vaatimuksen sensuuritoimenpiteistä painovapaus- ja tekijänoikeuslain henkeen ja käytäntöön vedoten. Kustantajan mukaan teoksella ei ollut minkäänlaista dokumenttiarvoa.

Eino Leinon seuran johtokunta laati samanhenkisen vastajulkilausuman, jonka yhteenessä 68 kirjailijaa, kriitikkoa ja tutkijaa allekirjoittivat. He painottivat sitä, että vaikka Rintala olisi halunnutkin esittää jonkin käsityksen lottajärjestöstä, hänellä oli täysi oikeus mielipiteen esittämiseen. Eino Leinon seura oli 1960-luvun radikaaliliikkeen keskeisiä yhteisöjä.³²

Ylioppilaslehdessä Väinö Kirstinä arvioi Sissiluutnanttia myönteiseen sävyyn. Hän oli lukenut sitä ”vauhdikkaana ja henkeäsalpaavana” jännityskertomuksena. Sen enempää kommentoimatta hän totesi lottien osoittautuvan ”kiimaisiksi otuksiksi, jotka ennen pitkää tarttuvat sissii selästä kiinni.”³³ Päätoimittaja Kaarle Stewen, joka piti lottien moraalia keskustelun sivujuonteena, tuomitsi pyrkimykset saada teos boikottiin. Eino Leinon seuran puheenjohtaja Eino S. Repo kirjoitti Sissiluutnantista muiden teosta myönteisesti arvioineiden tapaan sodanvastaisena saarnana, jossa polttopisteessä oli sotilaallinen sankaruus, ei suinkaan lottien moraali. Itse rintamalla olleena hän otti kuitenkin kantaa moraalikysymykseenkin. Osa lotista oli hänen mukaansa vieteltävissä, mutta myös paine miesten taholta oli luja, ”sotamiehestä kenraaliin”.³⁴

Julkaistujen kirjoitusten valossa ns. yleinen mielipide oli Rintalaa vastaan. Häntä pidettiin toisaalta seksuaalisesti häiriintyneenä, toisaalta vasemmistolaisena häväistyskirjoittajana. Rintalaa puolustaneet esiintyivät esimerkiksi ympäri maata syksyn mitaan järjestetyissä kirjallisissa keskustelutalouksissa. Debatin kuumentessa kokoomuslehtien yleisönosastokirjoituksissa alkoi ilmestyä kehotuksia boikotoida niin Otavan kustantamia kuin edellä mainitun vastajulkilausuman allekirjoittaneiden kirjailijoidenkin teoksia. Eräässä kirjoituksessa arveltiin, että Sissiluutnantin ja muiden sen kaltaisten teosten takavarikointi olisi ”terveellistä puhdistusta”.³⁵

Julkisuuden hankkiminen Rintalan vastaiselle rintamalle osoittautui sikäli ongelmalliseksi, että se toimi myös itseään vastaan. Mitä enemmän Sissiluutnantista puhuttiin, sitä enemmän sitä myytiin. Rintalan vastaiset piirit toimivat sen vuoksi osittain

myös poissa julkisuudesta. Ne ottivat yhteyttä mm. kirjakauppiasliittoon, jotta Sissiluutnantti poistettaisiin myynnistä.³⁶ Marraskuussa Karjalan Kaartin Kilta ry:n Tampereen alaosaston kokouksen jälkeen siihen osallistuneet laativat kiertokirjeen ”hyville veljille”. Kirjeen mukaan kokous oli tullut siihen tulokseen, että Rintalan tietoisena tarkoituksena oli isänmaallisten piirien halventaminen. Kokouksessa päätettiin välttää Otavan kustantamia kirjoja ja boikotoida niitä myyviä kirjakauppiaitakin.³⁷

Sissiluutnantin synnyttämässä kirjasodassa tulivat näkyviin myös sotien jälkeisen Suomen puoluepoliittiset rintamalinjat. ”Uusfasistit” ja ”primitiiviset kommunistit”³⁸ käyttivät keskustelua keskinäisten vastakohtaisuuksiensa uusintamiseen. Kokoomuslehdistön mukaan kommunistien kirja-asiamiehet kaupittelivat Sissiluutnanttia, ja sen yleisönosastokirjoituksissa Rintala leimattiin kommunistiseksi rienaajaksi.³⁹

Kansandemokraattisessa lehdistössä huolestuttiin siitä, että lakkautettu lottajärjestö ja laajemminkin isänmaalliset piirit saisivat kirjasodan varjolla äänensä kuuluviin. *Kansan Uutiset* tulkitsi kenraalien lottia puolustaneen puheenvuoron yritykseksi rehabilitoida koko järjestö.⁴⁰ Äärivasemmisto kytki siveellisyyskeskusteluun sotien jälkeisinä vuosina hellimänsä teeman lottien poliittisuudesta, so. fasistisuudesta. *Kansan Tabdossa* todettiin polemiikin synnyttäneen sen harhakuvan, että lottajärjestö oli lakkautettu siveettömyyden vuoksi. Kysymys oli kuitenkin politiikasta: LS-järjestön harjoittama ”sotakiihotus” oli tehnyt siitä ”rikollisen järjestön”.⁴¹ Lotista tuli siis neuvostoystävyysvuoksi vaieta tai ainakin puhua ”mahdollisimman vähän ja silloinkin mieluummin varoittavassa äänensävyssä.”⁴²

Sissiluutnantti-polemiikin yhteydessä virinneeseen lottapatsashankkeeseen äärivasemmisto suhtautui arvattavasti torjuen. Kauppalehden tekemä ehdotus rinnastettiin siihen, että Länsi-Saksassa pystytettäisiin muistomerkkejä ”natsijärjestöille tai Hitlerin naisseuralaisille”.⁴³

Kysymykseen lottien seksuaalimoraalisista kansandemokraattinen lehdistö suhtautui varsin maltillisesti. Lottia ei ryhdytty

huorittelemaan, vaikka todettiin, että kaikki lotat eivät täyttäneet heille asetettuja siveellisyysvaatimuksia. Yleensä korostettiin sitä, että oli aika hylätä ihanteellisuus ja tarkastella lottia realistisesti naisina, jotka olivat lihaa ja verta. Naisten seksuaalinen määrittely tapahtuikin käänteisesti: asetelma käännettiin nurin päin ja naureskeltiin tiukalle lottakurille. Seksuaalisuudesta kirjoitettiin positiivisessa sävyssä mitä parhaimpana ja luonnollisimpana ”syntinä”.⁴⁴

Kirjasodan ulottuvuuksia

Kirjasodassa sukupolven merkitys nousi oikeisto-vasemmisto-jaon rinnalle linkittyen siihen. Pekka Tarkan mukaan ”pelon ja ahdistuksen tunteet nuorta sukupolvea ja poliittisten voimasuhteiden mullistusta kohtaan olivat Sissiluutnantti-polemiikin taustatekijöinä.”⁴⁵

27. 'Lottien vastaisku', *Suomen Kuvalehti* 26.10.1963, 23. Ks. myös esim. nimimerkki 'Entinen lotta', *Liitto* 16.11.1963; nimimerkki 'Entinen lotta', *Lieksan lehti* 29.11.1963.

28. 'Lottien vastaisku', *Suomen Kuvalehti* 26.10.1963, 23. Ks. myös Lukkarinen (1981) 223.

29. Tarkka (1966) 85–87. Juhlan olivat järjestäneet paikallinen Sotilaskotiyhdistys sekä reserviupseerikerhon ja Reserviupseerien naisjaostot.

30. Järjestöjen julkilausuma lotista, *Savon Sanomat* 10.11.1963.

31. Ks. esim. 'Evp-kenraalien paheksuminen Otavalle lottia halventavan romaanin julkaisemisesta', *Savonmaa* 29.10.1963.

32. *Uusi Aura* 30.10.1963; Riitta Jallinoja (1983) *Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet. Naisasialiike naisten elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallis-aatteellisen murroksen heijastajana*, Juva: WSOY, 135.

33. Väinö Kirstinä, 'Sankariromaani', *Ylioppilaslehti* 13.9.1963.

34. Kaarle Stewen, 'Sissit saarroksissa', *Ylioppilaslehti* 25.10.1963; Eino S. Repo, 'Sissien sota ja lottien', *Ylioppilaslehti* 1.11.1963.

35. Tarkka (1966) 88, 91.

36. Stewen, 25.10.1963.

37. Kiertokirje 28.11.1963. Otavan arkisto.

38. Takapenkin tyttö, 'Uusfasistit ja kulttuuri', *Satakunnan työ* 11.1.1964; *Kauppalehti* 9.10.1963 (pääkirjoitus).

39. Tarkka (1966) 88.

40. 'Kenraalit ja lotat', *Kansan Uutiset* 31.10.1963.

41. Jarkko, 'Kenraalien sota', *Kansan Tabto* 30.10.1963.

42. Taavetti, 'Lottajärjestö kummittelee', *Kansan Uutiset* 29.10.1963.

43. 'Kenraalit ja lotat', *Kansan Uutiset* 31.10.1963.

44. Karjarannan Kaaleppi, 'Lotat', *Satakunnan Työ* 1.11.1963; Pakinaa 'Sissiluutnantista', *Kansan Ääni* 7.11.1963.

45. Tarkka (1966) 201.

Vastakkain olivat porvarillisessa lehdistössä esiintyneet sotasukupolven maanpuolustustahtoiset piirit, lotat ja heidän tukijansa, sekä lähinnä sotia käymätön vasemmistoon orientoitunut radikaali sukupolvi, jossa puhevaltaa käyttivät pitkälti miehet, ja kansandemokraattinen lehdistö.⁴⁶ Lottien moraalien ohella ja kautta taisteltiin isänmaallisuuden sisällöstä ja vallasta määritellä sitä. Radikaalit, Rintala heidän joukossaan, kyseenalaistivat sodankäyntiin perustuvan isänmaallisuuden: ”sota hävittiin, mutta sitä pyritään jatkuvasti voittamaan vaalimalla muistoja, sitomalla isänmaallisuus sotaisuuden kanssa yhdeksi asiaksi.”⁴⁷ Tämä merkitsi sotilaallisen maanpuolustuksen sisäistäneelle sotasukupolvelle hyökkäystä, jonka ”kärki suuntautuu nuorisoomme ja onnistuessaan voi olla tappava”.⁴⁸ Puolustaessaan lottia sotasukupolvi puolusti paitsi lottia myös omaa kritiikin kohteeksi joutunutta arvomaailmaansa, jota lotta symbolisoi. Arvomaailmansa lisäksi sotasukupolvi puolusti omia rintamakokemuksiaan.⁴⁹

Sissiluutnantti kyseenalaisti lottien edustaman kristillisyyttä, uhrautuvaisuutta ja maanpuolustuksellisuutta korostaneen isänmaallisuuden, jota teosta vastaan hyökännyt sotasukupolvi vaali sotien jälkeenkin aitona isänmaallisuutena. Atomipommin varjossa kasvaneen nuorison näkökulmasta vanhempi sukupolvi ei kyennyt eikä halunnut myöntää tilanteen muuttumista toisen maailmansodan jälkeen. Ydinase oli tehnyt vanhempien sukupolven sisäistämättä uhrautumisesta järjettömän toimintamallin. Kysymys uhrien tarpeettomuudesta oli noussut toki esiin jo heti sotien jälkeen virinneessä kotikutoisessa keskustelussa, jossa arvioitiin jatkosodan oikeutusta.

Rintalan teos ilmestyi keskelle kiihkeätä pasifismi-keskustelua. Teoksen ilmestymisvuonna perustettiin Sadankomitea, joka vastusti ydinaseita ja vaati yksipuolista aseidenriisuntaa. Sadankomitean piirissä sodat käynnystä sukupolvea pidettiin ”lähinnä fasististen aatteiden helmoissa” kasvaneena, mutta sitä kohtaan osoitettiin myös ymmärtämystä: ”Vuosikausien rämpiminen metsissä ja soilla, kranaatinheitinten ja propagan-

datykestön tuli; kaikki tuo on jättänyt vanhempiin pysyvät jälkensä”.⁵⁰

Pasifismikeskustelun oli käynnistänyt Pentti Linkolan ystävineen laatima pamfletti ”Ihmisen ja isänmaan puolesta – mutta ei ketään vastaan” elokuulta 1960. Pamfletissa oikeasta isänmaanrakkaudesta puhutaan koko ihmiskuntaan ulottuvana suhteena.⁵¹ Antti Eskola määritteli maanpuolustuksellisen isänmaallisuuden vaihtoehdoksi isänmaallisen pasifismin, jonka edustaja ”ei voi aseellisesti puolustaa maataan, koska aseellinen toiminta on juuri niiden arvojen vastaista, joiden takia isänmaakin on arvokas (esim. elämän säilyttäminen ja rikastuttaminen)”.⁵² Pyrkimykset määritellä isänmaallisuuden sisältö uudelleen saivat taustatukea presidentti Kekkoselta. Esimerkiksi puhussaan ylioppilaille itsenäisyyspäivänä vuonna 1963 Kekkonen totesi rauhantyon olevan isänmaallisuutta.⁵³

Lottien torjuva suhtautuminen Sissiluutnanttiin syntyi heidän realismille rakentuneen lukutapansa ja kirjailijan intentioiden yhteentörmäyksessä. Vaikkei Rintala kirjoittanutkaan dokumentaarista kuvausta lotista sen enempää kuin sodasta ylipäätään, nämä lukivat Sissiluutnanttia realistisena ja kollektiivisena kuvauksena rintamalotista. Lotta-identiteetti rakentui vahvalle kollektiivisuudelle. Lotta Svärd oli kristillis-siveelliselle isänmaallisuudelle rakentunut naisten maanpuolustusjärjestö, jonka jäsenille asetettiin ulkoisen ja sisäisen puhtauden ihanne. Lottien näkökulmasta Sissiluutnantissa oli kyse symbolisesta raiskauksesta, lottaihanteiden ja lottien työn häpäisystä. Eräs haastattelemani lotta kertoo halunneensa hangata itsensä puhtaaksi luettuaan kirjan.⁵⁴

Lotat kyseenalaistivat ”sodan aikana tutipulloa imeneen”⁵⁵ Rintalan kyvyn, ja sitä kautta oikeuden, kuvata heidän sotakokemuksiaan. Kun nyt tiedämme toisaalta sen mittavan huoltotyön, josta lotat – niin rintamalla kuin kotirintamalla – vastasivat sotien aikana sekä toisaalta tiukan ulkoisen valvonnan ja sisäisen itsekurin, jotka eivät juurikaan antaneet tilaa ei-avioliselle seksuaaliselle kanssakäymiselle vastakkaisen sukupuolen kanssa,⁵⁶ lottien reaktiot tulevat ymmärrettäviksi. En väitä, että lotat

olisivat olleet valmiita itsekriittisesti reflektomaan omaa isänmaallisuuttaan ja purkamaan myyttiä ihanteellisesta lotasta, vaikkei Rintala olisi lottia romaaninsa henkilögalleriaan ottanutkaan. Olen kuitenkin samaa mieltä Rintalaa puolustaneen Eino S. Revon kanssa, jonka mukaan Rintala sai hiukan syyttää itseään yhteentörmäyksestä.⁵⁷ Lottakuvaus sinetöi omalta osaltaan lottien ja radikaalin polven välisen dialogin mahdottomuuden.⁵⁸

1980-luvulla tehdyssä haastattelussa talvisodassa ilmavalvonnassa ja jatkosodassa viestilottana toiminut nainen kertoi naura-neensa lukiessaan Sissiluutnanttia, ”koska se oli niin naurettavaa. Ku siinä naiset otti väkisin niitä miehiä.” Kertojasta asetelma oli naurettava, koska naiset eivät hänen kokemustensa perusteella ottaneet aloitetta seksuaalisessa kanssakäymisessä. Kommentti raottaa ikkunaa pitkälti vaiettuun kysymykseen rintaman seksuaalisista valta-asetelmista. Haastateltu lotta korosti suhteiden korrektiutta: miehet eivät lähennelleet (ainakaan) häntä.⁵⁹

Lotat eivät Sissiluutnantti-debatin yhteydessä Rintalaa kritisoidessaan ja omaa siveellisyyttään korostaessaan nostaneet esiin kysymystä rintamalla olleiden miesten osuudesta heidän siveellisyytensä mahdollisissa horjahduksissa. Todellisissa lottien ja miesten välisissä kohtaamisissa miehet olivat vähemmän avuttomia kuin Rintalan kuvauksessa. Esimerkiksi *Kenttäbarmaita naisia* -romaanissa sekä muutamassa tekemässäni haastattelussa tulee esiin, että rintamalotat saattoivat joutua sukupuolisen häirinnän kohteeksi. Miesten keskinäinen puhe oli usein naisia seksualisoivaa.⁶⁰ Lotta Svärd-järjestössä oltiin tietoisia ja huolissaan rintaman seksuaalisista jännitteistä. Vastuu siveellisyyden ylläpitämisestä sälytettiin lotille itselleen, olihan nainen lottaideologiassa kansakunnan siveellisyyden vartija.⁶¹

Debatissa, jossa lotat saivat tukea niin kenraaleilta kuin rivisotilailtakin, ei ollut viisasta luoda jännitettä miesten ja naisten välille vaan korostaa rintamalla olleen sukupolven yhteistä kamppailua ulkoista vihollista vastaan. Kyse ei kuitenkaan liene ollut pelkästä taktisesta vaikenemisesta vaan

todellisista, ei-seksuaalisista kumppanuuden kokemuksista. Kuten eräs haastattelemani lotta korostaa, nyt on vaikeaa uskoa, että suhteet olivat niin korrektit.⁶²

Jos Sissiluutnantti loukkasi lottia, niin loukkaavan asenteellisena voi pitää osaa

46. Riitta Jallinojan mukaan sukupuolten väliin tasa-arvokysymyksiin keskittyynyttä Yhdistys 9:ää lukuun ottamatta radikaaliliikkeen yhteisöissä oli vähän naisia. Ks. Jallinoja (1983) 138. En väitä, että naiset olisivat yleisesti ottaen väienneet radikaaliliikkeessä. Huomioni koskee vain sitä aineistoa, jota olen Sissiluutnantti-debattiin liittänyt analysoinut. Sen aineiston perusteella totean, että keskusteluun osallistuvat naiset olivat pääosin lottia. Sissiluutnantti-debatissa puheenvuoroja käyttäneiden radikaalien joukossa oli myös sodat käyneitä miehiä, esimerkiksi Eino S. Repo. Eino Leinon seuran johtokunnan allekirjoittaman vastajulkilausuman allekirjoittaneissa oli sekä naisia että sodat käyneitä miehiä. 1960-luvun radikaaliliikettä ei voi yksioikoisesti palauttaa puoluelopliittiseen vasemmistolaisuuteen. Ks. Tuominen (1991) 178.

47. Aku-Kimmo Ripatti, 'Sissiluutnantti', *Kaltio* 8/1963.

48. Kiertokirje 28.11.1963. Otavan arkisto.

49. Jatkuvuuden katkoksesta sotien jälkeisessä Suomessa ks. Tuominen (1991) 125-128.

50. Tuominen (1991) 138-142.

51. Tuominen (1991) 131-138.

52. Antti Eskola (1962) *Yhteiskunnan säilyttämistä ja puolustamista koskevat arvostukset*, Mikkeli: Yhteiskunnallisen korkeakoulun tutkimuslaitos, 9.

53. *Ylioppilaslehti* 13.12.1963.

54. Haastattelu 17.8.2000.

55. Nimimerkki 'Entinen lotta', *Lieksan lehti* 29.11.1963 (yleisönosasto).

56. Ks. esim. Elina Haavio-Mannila (1993) 'Miesten ja naisten väliset suhteet sodan aikana', teoksessa Riikka Raitis & Elina Haavio-Mannila (toim.) *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*, Juva: WSOY, 300-305.

57. Repo 1.11.1963.

58. Vrt. Tuominen (1991) 77. Tuominen toteaa sotasukupolven ja radikaalin nuoren sukupolven yhteen-törmäyksestä: "Oli syntymässä kaksi historiallista todellisuutta, joilla ei ollut kovinkaan suuria edellytyksiä evoluutioteitse sulautua yhdeksi ehjäksi maailmankuvaksi." Ks. myös Peltonen (1993), 358-359. Asiallinen aikalaisarvio lotista oli Matti Kurjensaaren artikkeli 'Lotat ja todellisuus', *Suomen Kuvalehti* 16.11.1963, 16, 54.

59. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran äänitearkisto, haastattelu 229.-230.1986. Miesten kunnollisuus tuodaan esiin toistuvasti muistitietoaineistossa. Ks. Anna-Liisa Haavikko (1993), *Olin siellä minäkin*. Tutkielma rintamanaisten muistitiedosta, julkaisematon folkloristiikan pro gradu, Helsingin yliopisto; Haavio-Mannila (1993) 293-295.

60. Virtanen (1956) 82-83, 86, 132; haastattelu 26.10.2000; ks. myös Haavio-Mannila (1993) 295-300. Miesten keskinäiseen puheeseen on viitannut kansatieteilijä Pia Olsson keskustelussamme 16.2.2001.

61. Ks. esim. Seila (1972) 308-310.

62. Haastattelu 26.10.2000.

kirjadebatissa esiintyneen radikaalisukupolven puheenvuoroistakin. Voidaan perustellusti väittää, ettei teos olisi sytyttänyt kirjatosota, ellei kysymyksessä olisi ollut hyökkäys sotilaallista maanpuolustusta kohtaan. Yhtä perustellusti voidaan mielestäni väittää, että radikaalisukupolven miehet pitivät kulttuurisiin naiskuviin ja sitä kautta sukupuolten välisiin valtasuhteisiin liittyneitä kysymyksiä toisarvoisina. Kuten edellä on käynyt ilmi, Rintalan puolustajat eivät leimanneet lottia kollektiivisesti siveettömiksi. Sen sijaan he mitätöivät kysymyksen lottien moraalista ja ohittivat näiden kokeman tunteen häväistyksi joutumisesta korostaessaan, että itse asiassa teoksessa oli kysymys jostain muusta, so. sodan moraalista, ja että kirjasodassa oli kysymys sananvapaudesta. Esimerkiksi Pekka Lounela kirjoitti, ettei sotilas- ja lottapiirien edustajilla voinutkaan olla mahdollisuuksia ymmärtää Rintalan kaltaista ”saarnamiestä, jonka moraaliongelmia oli asetettu yleisinhimilliselle tasolle.”⁶³ Paavo Rintala itse pohdiskeli lehtihaastattelussa lottien moraalista ja totesi sitten: ”Näillä mielipiteillä ei ole mitään tekemistä kirjani kanssa - - Kirjailijana minua kiinnostavat kokonaan toisenlaatuiset asiat. Niistä en keskustele ns. suuren yleisön kanssa; ne ovat ammattiasioita.”⁶⁴

Lotille kysymys heidän moraalistaan ei sen sijaan ollut ”vähäpätöinen” ”pikkuseikka” eikä ”vähemmän kiinnostava”⁶⁵ ”yksityiskohta”⁶⁶ – heille siveellisyys oli lottaidentiteetin kulmakivi ja lottana olo oli keskeinen osa heidän elämänhistoriaansa. Suomessa feministinen liike virisi vasta 1970-luvun alkupuolella, joten Sissiluutnantin ilmestymisen aikoihin täällä ei ollut naisyyhteisöä, joka olisi politisoinut naisten henkilökohtaiset kokemukset ja haastanut radikaaliliikkeen miehisen hegemonian. 1960-luvun radikaalisukupolven yhteisöissä naiset olivat vähemmistönä. Esimerkiksi Eino Leinon seuraan, joka organisoivat vastajulkilausuman Rintalan puolesta, naiset pääsivät varsinaisina jäseninä vasta vuonna 1966.⁶⁷

Koska kysymys lottien moraalista oli radikaaleille toisarvoinen, taistelu määrittelyvallasta sukupuolimoraaliin liittyvissä kysy-

myksissä ei leimahtanut Sissiluutnantti-debatin yhteydessä. Seksistähän tuli sukupolvikapinan yksi keskeinen väline. Rintalinjat olivat kuitenkin olemassa: radikaalin sukupolven näkökulmasta lottien propagointi pidättyvä sukupuolimoraali oli taantumuksellista, Rintalan vastustajien näkökulmasta Sissiluutnantti oli puhdasta pornografiaa.

Sissiluutnanttia ei voi kuitenkaan tulkintani mukaan yksiselitteisesti lukea kannattona seksuaalisen vapautumisen puolesta. Tähän tulkintaan olen päätenyt lukiesani teosta suhteessa kirjailijan sodanvastaisuuteen. Linnan kuvatessa lotta Raili Kotilaisen naiseksi, joka oli lähtenyt isänmaallisen innoituksen vallassa rintamalle aviomiestä etsimään, Rintala riisuu lotista kaikki siteet kunnialliseen keskiluokkaiseen naiseuteen. Lottien seksuaalinen aktiivisuus sai Takalan suorastaan voimaan pahoin. Sissiluutnantin lotat ovat – ainakin seksuaalisesti – aktiivisia toimijoita. Onko Rintala tulkittavissa niin, että hän rinnasti naisten aktiivisuuden sodan mielettömyyteen – sisältyikö näin ollen hänen puheenvuoroonsa sotaa vastaan kielteisyys naisten peittelemättömään seksuaalisuuteen?

63. Lounela, 'Sota ja sukupuolimoraali', *Kyntäjä* 1964, 20.

64. Lintinen 18.10.1963, 27.

65. Vrt. Lounela, 1964, 21; Repo 1.11.1963; *Sosialistinen aikakauskirja* 11/1963. Lounelan mukaan kysymys sukupuolimoraalin puritaanisuudesta oli ”hyvin vähäpätöinen”. ”Rintalalle ja muille sodanjälkeisille kirjailijoille sodan tappamisprosessi oli moraalinen peruskysymys.” Revon mukaan moraaliksi oli ”vähemmän kiinnostava kysymys”. Kiinnostavampi oli sen sijaan se, oliko sotilaallinen sankaruus positiivista vai negatiivista. Sosialistisen aikakauskirjan kirja-arvostelussa todetaan Rintalan aiheuttaneen kohun tarrautuneen ”pikkuseikkaan”.

66. Ks. esim. Pekka Tarkka, 'Riippumattomuus on pienen kansanosan kustantajan kunnia'. *Helsingin Sanomat* 24.9.1991. Tarkan artikkeli käsittelee Söderström & Co:ta. Vanha kustantaja Bertel Appelberg vastusti Sissiluutnanttia, koska se ”esitti lotat pelkästään huorina”. Nuori sukupolvi ajatteli toisin. Tarkka kirjoittaa: ”Serkunpoika ja Salminen eivät kiinnittäneet huomiota tällaiseen yksityiskohtaan vaan käännättivät teoksen, koska se edusti nuoren polven kärkeä.” Tulkitsen Tarkkaa siten, että hänellekin kysymys oli/on yksityiskohdasta, koska hän ei käytä sitaatteja.

67. Jallinoja (1983) 137–138.